

UDK: 1 (092). 043

Oygul NAZIROVA,

Namangan muhandislik texnologiyainstituti tayanch doktoranti

E-mail:oygul_nazirova@mail.ru.

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

ZAMONAVIY DIZAYN (KOSTYUM) TERMINOLOGIYASINING TARJIMA TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada dizayn (kostyum) terminologiyasining tarjimada berilish masalalari va yechimlari muhokamaga tortilgan. Unda ekvivalentlari yo‘q terminlarni kalkalash, transliteratsiya va transkripsiya usullari bilan tarjima qilish yo‘llari ham yoritib berilgan. Tahlilda shuningdek, transkripsiya va transliteratsiya usullaridan foydalanishning ahamiyati, so‘z o‘zlashtirish, dizayn va modaning doimiy o‘zgaruvchan ekanligi, shu sababdan sohaga yangi terminlar kirib kelishi va ularning tarjima tilida ekvivalentlari yo‘qligi sababli tavsifiy tarjima uslubi ham keng qo‘llanishini guvohi bo‘ldik.

Kalit so‘zlar: Tarjima, ekvivalent, adekvatlik, transkripsiya, transliteratsiya, kalkalash, tavsifiy tarjima, so‘z o‘zlashtirish.

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ СОВРЕМЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ДИЗАЙНА (КОСТЮМА)

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы перевода терминологии дизайна (костюма) и пути их решения. Также объясняются способы перевода терминов, не имеющих эквивалентов, средствами калькирования, транслитерации и транскрипции. В ходе анализа мы также стали свидетелями важности использования методов транскрипции и транслитерации, феномена словообразования, того факта, что дизайн и мода постоянно меняются, из-за этого в поле выходят новые термины, не имеющие эквивалентов в языке перевода, и в этом случае также широко используется метод описательного перевода.

Ключевые слова: Перевод, эквивалент, адекватность, транскрипция, транслитерация, калька, описательный перевод, заимствование.

ANALYSIS OF THE TRANSLATIONS OF MODERN DESIGN (COSTUME) TERMINOLOGY

Annotation

This article discusses the problems of translating design terminology (costume) and ways to solve them. It also explains the methods of translating terms that have no equivalents by means of calquing, transliteration and transcription. During the analysis we also witnessed the importance of using transcription and transliteration methods, the phenomenon of word formation, the fact that design and fashion are constantly changing, due to which new terms appear in the field that have no equivalents in the target language, and in this case the method of descriptive translation is also widely used.

Key words: Translation, equivalence, adequacy, transcription, transliteration, calque, descriptive translation, borrowing.

Kirish. Inson qaysi bilim sohasini tadqiq etmasin, u doimo turli terminlarga duch keladi. Terminlar ma‘lum bir bilim sohasi uchun katta ahamiyatli tushunchalar bo‘lib, ular bitta so‘z bilan ifodalanadi. Ya‘ni termin o‘ziga xos aniq va yagona ma‘noga ega bo‘lgan maxsus so‘zdir. Ko‘p hollarda termin bir so‘z emas, balki semantik yadroni aniqlay olishi kerak bo‘lgan terminologik guruh bo‘lishi ham mumkin. Terminlar tarjimasining o‘ziga xosligi va murakkabligi ham shundadir. Tilshunoslar tarjimonlar tarjima qilishda qo‘llaydigan ko‘plab usullar va uslublarni biladilar. Mutaxassislik terminlarini va ayniqsa, termin-neologizmlarni tarjima qilish tarjimonidan maxsus bilim va malakaga ega bo‘lish talab qilinadi. Shu bois, Amerikalik tarjimashunos olim S. Bassnett-Makgayr “Tarjimon avvalo o‘quvchi, u matni talqin etuvchi o‘quvchi”, deb ta‘riflaydi[1]. Bizning fikrimizcha, tarjimonning asosiy xususiyati uning o‘quvchiligi emas, tarjimonligi va undan ham muhimrog‘i, ijodkorligidir.

Adabiyotlar tahlili. Terminlar tarjimasini bilan ko‘plab xorijlik va o‘zbekistonlik tarjimashunos olimlar tadqiqotlar olib borishgan: V.N.Komissarov, L.S.Barxudarov, L.K.Latishev, G‘.Salomov, Q.Musayev, K.Jo‘rayev, N.Otajanov, M.Umarxo‘jaev, M.Xolbekov, Sh.Safarov, G‘.Rahimov, Z.Isomiddinov, Z.Sodiqov va boshqalar. V.N.Komissarovning so‘zlariga ko‘ra, “tarjima to‘laligicha asl nusxaga qaratilgan o‘ziga xos lingvistik vositachilik turidir”

[2]. L.S.Barxudarov va L.K.Latishevlar ham, “tarjima imkon qadar tabiiy tilga yaqin bo‘lgan ikki tilli mulototni ta‘minlashga qaratilgan bo‘lishi kerak” degan nuqtayi nazarni ilgari suradilar. Darhaqiqat, terminlarni tarjima qilishda noaniqlikka yo‘l qo‘ymaslik lozim. Bu ularni noto‘g‘ri tushinishga va keyinchalik nutqda noto‘g‘ri harakatlarga olib keladi. Tarjimashunos Q.Musayev tarjimaga lingvistik nuqtayi nazaridan yondashgan holda, shunday ta‘rif beradi: “Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo‘lmish tarjima - bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan xolda, o‘zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir”[3]. Demak, aslyat mansub bulgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda (matn) tarjima tili qonuniyatlari asosida vujudga kelgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Bu orqali asl nusxa va tarjima tillari matnlarining mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keladi.

Dizayn (kostyum) va moda termin tizimi dinamik va yaxlit, shuningdek, doimiy ravishda ijtimoiy-madaniy va estetik qadriyatlarini yetkazib bera oladigan, o‘zining tizimlili, amal qilishi va tarjimasini jihatidan murakkab tizimdir. Turli soha matnlarini tarjima qilishda tarjimon maxsus soha terminlariga alohida e‘tibor qaratishi lozim, chunki mutaxassislik matnlardagi ma‘lumotlarni kodlaydigan, tuzadigan va tartibga soladigan aynan terminlardir.

V.M.Leychik va S.D.Shelovlarning fikricha, terminlarni adekvat tarjima qilishning quyida ko'rsatilgan uchta sharti mavjud:

- 1) matnning alohida terminlarini to'g'ri tarjima qilish;
- 2) har bir tarjima qilingan terminni asliyat va tarjima tilining terminologik tizimlari nuqtayi nazaridan tekshirish;
- 3) har bir tilda ma'noni yetkazishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, terminlardagi farqlarni hisobga olish [4].

“Terminlarni tarjima qilishda ikkita holat yuzaga keladi: lug'atlarda qayd etilgan asl til terminining ko'rsatilgan tildagi ekvivalentlarining mavjudligi; ekvivalentlarning mavjud bo'lmashligi”[5]. S.V.Griney-Grinevichning fikricha, tarjimada ekvivalentlik – bu asl nusxadagi kabi bir xil vaziyatni, butunlay boshqa nashrdan tasvirlashdan iborat bo'lgan tarjima texnikasidir. Ekvivalentlik zamonaviy tarjima nazariyasining markaziy tushunchasidir. Shu o'rinda “terminlar tarjimasi” iborasining shartlilikini ta'kidlagan A.V.Achkasovning “terminni tarjima qilib bo'lmaydi, faqatgina uning leksik ekvivalentlari ro'yxati va asl terminning mazmunini aks ettiruvchi ta'riflaritog'ri tanlansa bo'ldi”, degan fikrini keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir[6].

Tahlil va natijalar. Har qanday leksik birliklarni tarjima qilishning asosiy omili bu ekvivalentlikdir: “Tillararo va matnlararo muvofiqlik shaklida umumiy kontseptual ma'noga asoslangan ekvivalentlik – tarjimonlar o'zlarining kasbiy faoliyatini amalga oshirishda pirovard natijada rioya qiladigan maqsaddir”[7]. Terminologik ekvivalentlarga quyidagilar misol bo'lishi mumkin: dress - ko'ylak, trousers - shim, pocket - cho'ntak, stitch - chok, collar–yoqa, sleeve - yeng.

Yangi terminlar maxsus mutaxassilik sohasi uchun neologizm hisoblanadi. Ushbu terminlarning tarjimasi esa o'ziga xos qiyinchiliklarga ega. Leychik va Shelov tarjima tilida terminlarning moslik tanlovi bo'yicha 5 ta tarjima usullarini ajratib ko'rsatadilar: 1) tarjima tilida ekvivalentlarning mavjudligi; 2) semantik konvergentsiya (yaqinlik); 3) kalkalash; 4) so'z o'zlashtirish; 5) tavsifiy tarjima[8]. Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki, dizayn (kostyum) sohasidagi terminlarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishning keng tarqalgan usullari transkripsiya va transliteratsiyadir. B.N.Klimzo ham ekvivalentni mavjud bo'lmagan terminning ekvivalentini yaratish usuli sifatida transkripsiya va transliteratsiyadan foydalanishni taklif qiladi[9].

M.Y.Ilyushkinaning ta'rifiga binoantranskripsiya - bu tarjima qilingan so'zning tovush shaklini tarjima tilining harflari bilan berishdir. Asliyat va tarjima tillarining fonetik tizimlaridagi tafovutlar ko'proq transkripsiya usulidan foydalanishga olib keladi. Masalan: Mackintosh – Makintosh; trenchcoat – trenchkot; leggings – leggins; look – luk, design – dizayn.

Transliteratsiya – fransuzcha “transliteration”-“tarjima qilish” ma'nosini anglatib, yozuvdagi harflarni boshqa tilning harflari bilan beriladigan rasmiylashgan va shu jihatdan qat'iy usuldir. I.A.Leyenonsonning mazkur ta'rifiga ko'ra transliteratsiyada tarjima usulida asl tildagi so'zning harflari chet tilidagi harflarda beriladi. Masalan: raglan = reglan, batik = batik, bomber = bomber, top=top. Tarjimaning tavsifiy tarjima usuli ham mavjud bo'lib, uning mohiyati xorijiy so'zning ma'nosini umumiy tushuntirish va izohlash yordamida yetkazishdir: winklepickers - uzun uchli poyabzal; pigache - uchi uchli va tepaga qayrilgan antik davr poyabzali. Har bir tarjima usulining o'zafzallik va kamchiliklari mavjud. Termin yaratilishining dastlabki bosqichda, nutqda yangi xorijiy so'z paydo bo'lganda, odatda u o'ziga izoh talab qiladi. Shunday holatlarda transkripsiya va transliteratsiya bilan bir qatorda tavsifiy tarjima ishlatiladi: monks – to'qali (tasmali) poyabzal (bog'ichsiz); Juliet sleeve

– tepa qismi shishgan uzun, tor yeng, (Shekspiring “Romeo va Julietta” fojiasining qahramoni bilan uyg'unlashgan). Shuningdek, tarjima jarayonida tarjimon tomonidan terminning inglizcha imlosini lotin yozuvida berish holatlari ham kuzatiladi. Masalan, Haute Couture, Pret-a-porter va boshqalar. Kezi kelganda ta'kidlash joizki, kalka va transkripsiya usullari terminning qisqaligini ta'minlab beradi, tavsifiy tarjima esa uning semantikasini ochib beradi.

So'z o'zlashtirish boshqa til so'zlarining milliy tilga kirib kelishi jarayoni bo'lib, u o'zbek tili leksikasining o'zlashma qatlam sathini yuzaga keltiradi. “So'z o'zlashtirish til taraqqiyotining qonuniy ko'rinishidir: xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy va ilmiy aloqalar bir tildan ikkinchi tilga so'z va terminlarning o'tib turishini taqozo qiladi”[10]. Jamolxonovning fikriga ko'ra xalqlar o'rtasidagi turli aloqalar tufayli tilga yangi-yangi o'zlashmalar kirib kelaveradi. Kiyim-kechak nomlari ham faqat o'zimizga tegishli bo'lmay, shu so'zlar orasida ham turli tillarga taalluqli bo'lgan o'zlashmalar juda ko'p uchraydi. “Hamma tillarda ham yangi tushunchani ifodalash uchun yo boshqa tildan tayyor termin qabul qilinadi, yo shu tilning o'zida mavjud bo'lgan so'z yoki termindan foydalaniladi, yo bo'lmasa yangi termin yasaladi”[11]. Bildirilgan fikrlardan terminshunoslikda ham hamma tillarda bo'lgani kabi chetdan so'z o'zlashtirish jarayoni yuz beradi, deya xulosa qilish mumkin.

O'zbek va ingliz tillaridagi dizayn (kostyum) terminlarining shakllanishi va boyishida fransuz, rus, yunon, lotin, italvan va olmon tillaridan o'zlashgan terminlarning o'rni alohida. Masalan, beret terminining asl kelib chiqish iitalyancha, ammo bizning tilimizga fransuz tili orqali kirib kelgan. Korset – asli ispancha so'z, u ham nutqqa fransuz tilidan kirib kelgan. Sanoatning rivojlanishi bilan yangi materiallarga nisbatan ehtiyoj neylon terminining keng o'llanilishiga sabab bo'ldi, u moda olamida inqilob qildi va juda tez mashhurlikka erishdi. Shotlandiya milliy erkaklar kiyim nomi - kilt - ingliz tiliga Angliya va Shotlandiya xalqlari o'rtasidagi madaniy aloqalar tufayli kirib keldi. Batist – asosan Shimoliy Frantsiya va Belgiyada eng yaxshi zig'ir iplaridan tayyorlangan yupqa shaffof mato bo'lib, ushbu termin fr. “batiste”dan olingan. Taxminiy asl ma'nosi battre - urmoq, urishni anglatadi. Boa - “mo'ynali bo'yinbog', sharf, ayollar qishki liboslari aksessuarlaridan biri” - fransuzcha boa (lot. boa) - tropik Amerikada yashovchi boa yovvoyi ilon turi nomidan olingan. Plisse – fransuzcha plissee – “ajin/tirish”, lotincha plicare- qat, buklama so'zlaridan o'zlashtirilgan.

O'zlashtirilgan lug'atning faol o'zlashmalar turi ham mavjud bo'lib, til tomonidan shunchalik uzoq vaqt davomida ishlatilganligidan ular milliy so'zlar sifatida aholi ongiga singib ketgan va keng qabul qilingan, masalan rus tilidan o'zlashgan terminlar: futbolka, jinsi shim, kurtka, tuffi, tapochka, sumka, plash, palto, yubka, pidjak, kostyum, mayka, shorti va hk. Bu terminlar nutqqa shunchalik kirishib ketganligidan ularning tarjimasiga hech qanday ehtiyoj sezilmaydi.

Terminlarni tarjima qilishni kalka usuli ham mavjud. Kalka-bu asl til leksik birligining tarkibiy qismlarini (morfema yoki so'zlarni) chet tilidagi leksik ekvivalentlari bilan almashtirish orqali tarjima qilish usulidir. Misol uchun, bosh kiyimning. headwear/ headgeartermini o'zbek adabiy tilida rus tilidagi “головойубор” brikmasining kalkasi sifatida paydo bo'lgan va nutqqa o'zlashib ketgan[12].

Odatda kiyim va modaning murakkab tarkibli nominatsiyalarni kalkalash yuqori samaraliligi bilan ajralib turadi. Bunda ingliz tilining asl ekvivalentlari yoki ingliz tilida uzoq vaqt oldin o'zlashtirilgan xorijiy tillardan olingan o'zlashmalar qo'llaniladi: French pocket – fransuzcha cho'ntak; High fashion – Oliy moda; Ready-to-wear – tayyor kiyim; yuqori moda (alta moda); xalat-palto (bathrobe-coat); kundalik obraz (casual look) va boshqalar. Shu o'rinda,

so'z yoki ma'no o'zlashtirilishini chet so'zlarni qo'llashdan farqlash lozim. Bir tildagi so'z yoki ma'noning boshqa tilga o'zlashtirilishi qonuniy jihatdan o'sha til lug'atini boyituvchi hodisadir, chunki bir til boshqa tildan o'zi uchun zarur bo'lgan leksik-semantik birliklarni o'zlashtiradi. Kezi kelganda aytish lozimki, termin jamiyatda qabul qilingandan (ijtimoiylashuv) keyin va til tizimida mustahkamlangandan (lu'gatlashuv) keyin uning faqat transkripsiya yoki transliteratsiya qilingan varianti ishlatiladi. Bundan tashqari, ingliz tilidagi fransuz tilidan kirib kelgan terminlar high fashion – haute couture, ready-to-wear –prêt-à-porter, designer – couturier kabi mahalliy inglizcha tushunchalarning sinonimi sifatida ishlatilishi mumkin, ular bilan teng qiymatli umumiy termin-dubletlarni hosil qiladi. Ushbu terminlar tarjimasini ham kalkalash, transkripsiya va asl yozuvda yetkazib berish usullari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ingliz va o'zbek dizayn (kostyum) terminologiyasi tarjimatahlili natijasiga ko'ra inglizcha o'zlashmalarning katta

qismi rus, lotin, italyan, fransuz tillari hissasiga to'g'ri kelishi aniqlandi. Rus tilidan o'zbekchaga o'zlashgan dizayn terminlarning asosiy qismini fransuz, lotin va yunon tillaridan tashqari ingliz tilidan o'zlashgan leksik birliklar va terminbirikmalar tashkil qilishi asoslandi. Sir emaski, ingliz tilining asosi lotin tiliga qurilgani bois, bu tildagi so'zlarning aksariyat qismi etimologik jihatdan aynan shu tilga borib taqaladi.

Xulosa. Terminning adekvat tarjimasiga erishishning asosiy omili bu tegishli tarjima usulini tanlash va muayyan nutq terminlarini tarjima qilish talablariga qat'iy rioya qilishdan iborat. Har qanday umumiste'moldagi so'z termin shakliga o'tar ekan u albatta o'ziga ta'rif va izoh talab qiladi. Tilning ichki vositalaridan foydalangan holda dizayn (kostyum) sohasida yangi termini tarjima qilishning turli usullari mavjud bo'lib, muqobil tarjima, transkripsiya, transliteratsiya, kalka va tavsifiy tarjima samarali deb topildi.

ADABIYOTLAR

1. G'ofurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2012. – B. 10.
2. Акуленко В.В. Существует ли интернациональная лексика? // Вопросы языкознания. – М., 1961. – С. 45.
3. Мусаев Қ. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2005. – B. 8.
4. Лейчик, В. М. Шелов С. Д. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод – М.: Высшая школа, 1990. – С. 40-41.
5. Гринёв-Гриневиц С.В. О терминологических аспектах научно-технического перевода // Вестник Московского государственного университета. – М., 2011. – С. 74-78.
6. Ачкасов А. В. Декомпозиционный перевод и мотивированность формы термина // Материалы XLII Международной филологической конференции, СПбГУ. – СПб., 2013. – С. 8-20.
7. Faber. P., Ureca J. Specialized Language Translation. A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2012. – P.74.
8. Лейчик В. М. Шелов С. Д. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод. – М.: Высшая школа, 1990. – С.44-56.
9. Климзо Б.Н. Ремесло технического переводчика. – М.: Валент, 2011. – С.13.
10. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin nashriyoti, 2005. – B.195-196
11. АкабировС. Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях. Дис.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1969. – С.39.
12. Xudayarova M, Saparova A, Danabayeva G. Qoraqalpog'iston o'zbek shevalarida bosh kiyim nomlari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, – Nukus, 2022. – B.273-275.